

Westerse elementen in de Afrikaanse kunst: meer dan 'colons'

Wanneer het gaat om westerse elementen in de Afrikaanse kunst valt al snel het woord 'colon'. Elk beeld waarin een westers element merkbaar is wordt dan ook als dusdanig benoemd. Een tropenhoed, een geweer, een jas op een Afrikaans beeld kan echter een heel andere geladenheid hebben dan het toeristische beeldje, dat op een 'grappige' manier een blanke voorstelt.

In een kleine reeks artikelen zal vanaf dit nummer van Tribale kunst aandacht besteed worden aan de betekenis van westerse elementen in Afrikaanse objecten. Daarbij zullen de volgende aspecten aan bod komen:

- De eerste contacten met vooral de Portugese aanwezigheid (pre-koloniaal) en de vestiging van de eerste kolonialen
- Incorporatie van westerse elementen in eigen rituelen (o.a. Lobi en de Blolo figuren van de Baule)
- De christelijke elementen vooral in Congo en bij de Akan-volkeren (met uitzondering van Ethiopië)
- Voodoo en Mami-Wata
- Het verval van de colon-kunst door de commercialisering en het toerisme

Bronzen beeld van een soldaat, Benin, 16-19e eeuw, h 43 cm. © British Museum

De eerste contacten en de vestiging van de eerste kolonialen (deel I)

Onbekende of nieuwe elementen sluipen altijd, bewust of onbewust, de eigen cultuur binnen. De confrontatie met een onbekend persoon die een andere huidskleur heeft, die anders is gekleed, andere wapens heeft, die zich op een andere manier verplaatst, is daarvoor de aanleiding. Er wordt dan ook naar verklaringen gezocht voor deze verschillen.

Onbekende of nieuwe elementen sluipen altijd, bewust of onbewust, de eigen cultuur binnen.

De confrontatie met een onbekend persoon die een andere huidskleur heeft, die anders is gekleed, andere wapens heeft, die zich op een andere manier verplaatst, is daarvoor de aanleiding. Er wordt dan ook naar verklaringen gezocht voor deze verschillen.

Zo zijn in de Afrikaanse mythologie heel wat verhalen ontstaan die een verklaring moeten geven over het feit 'waarom sommige mensen blank zijn en andere zwart'. Deze verhalen zijn fabelachtig en fantasierijk en laten vaak een ongemakkelijke smaak na (Wellicht omdat ze door een blanke, in zijn voordeel, zijn opgetekend?). Zo vertelt een scheppingsverhaal bij de Bakongo dat bij het ontstaan van de wereld er twee echtparen waren die een bad gingen nemen. Het eerste paar waste zich in het helder water en bleef blank, voor de langslapers bleef er echter alleen vuil water over en ze bleven zwart. (J. Lips in *Der Weisse im Spiegel der Farbigen*. Leipzig, 1983). Maar de verwondering over het 'kleurverschil' blijft ook nu nog bestaan.

Een kleine anekdote in dat verband mag hier verteld worden. Tijdens een bezoek aan het binnenland in 2010 in Congo kwam ik in een klein dorp waar kinderen aan het spelen waren. Toen ze me zagen riepen ze iets onverstaanbaars. Mijn begeleider vroeg me of ik het begrepen had. Ze roepen 'chinois, chinois' vertelde hij, en niet 'mundelé', een blanke. De kinderen hadden nog nooit een blanke gezien, er kwamen enkel nog Chinezen. Iemand met een andere huidskleur was dus een Chinees.

Een algemeen verschijnsel wereldwijd

Die botsing der culturen gebeurde uiteraard niet alleen in Afrika. In het boek *So saben sie uns* beschrijven de auteurs C.A. Burland en W. Forman hoe evengoed in China, India, Japan en Indonesië westerlingen worden weergegeven in beelden, prenten en schilderijen. In sommige gevallen gaat het zelfs om het vastleggen van historische feiten, veldsla-

gen bijvoorbeeld. Deze verre volkeren werden niet alleen met de Europese veroveraar geconfronteerd, maar ook met de Arabische wereld. Het waren allemaal 'vreemdelingen' die hun wereld binnenstapten, goedschiks of (meestal) kwaadschiks.

De eerste 'vreemdelingen'

De eerste vreemdelingen in het sub-Sahara gebied waren Arabische handelslui die ook de islam meebrachten. Hun aanwezigheid en verschijning was niet zo 'vreemd'. Hun huidskleur, kleding en eetgewoonten waren wel anders, maar niet uit 'een andere wereld'. De blanken daarentegen vielen op door hun huidskleur, hun kledij, hun wapens, hun vervoer (zeeschepen, paarden).

Afrikaanse kunst met westerse invloed daterend van voor 1850 is erg zeldzaam. Toen de eerste Portugezen de kuststreken verkenden in de 15de eeuw leidde dit tot de weergave van hun typische uitrusting in de Benin bronzen. Door het feit dat de Portugezen van over de zee kwamen in grote zeeschepen en allerlei rijkdom met zich meebrachten, werden ze gezien als boodschap-

Ivoren zoutvat, gesneden voor de Portugese of Europese hofhouding, h 29,5 cm.

© British Museum

Hanger of amulet met een Portugese soldaat met baard en een groot kruis, ivoor, h 19 cm.

Ex coll. auteur

Oude kaart van het koninkrijk van Luango. Bron Wikimedia, detail van een kaart van Rigobert Bonne uit 1770.

Ook Congo komt in 1488 in contact met de blanken

pers van de zeegod Olokun. ‘Sie hatten die wilde, schwer zu kontrollierende Macht des Meeres bezwungen und wurden als Boten oder sogar als Verwandte von Olokun in die einheimische spirituelle Welt eingebettet’ schrijft Stefan Eisenhofer in Benin, Könige und Rituale (Wien, 2007) (Ze hadden de wilde, moeilijk te beheersen kracht van de zee bedwongen en werden als boodschappers of zelfs als verwanten van Olokun in de inheemse spirituele wereld ingebed). De weergave is dus veel meer dan een historisch-documentair gegeven, maar heeft een religieus-ritueel karakter en staat symbool voor de kracht om zich te kunnen verweren tegen zichtbare en onzichtbare vijanden.

Uitwisseling

Afrikaanse ambachtslui werden ook meegenomen naar het thuisland Portugal waar ze in contact kwamen met westerse voorwerpen. Zij krijgen er ook bestellingen voor de Europese markt,

met name ook voor de vorstenhuizen. Daaruit ontstond de Afro-Portugese ivoorsnijkunst, die een hoogtepunt kende in de zoutvaten, bestemd voor de Portugese hofhouding. De stijl wordt ook Sapi-Portugees genoemd, omdat ze vooral in het West-Afrikaanse kustgebied (de streek van het huidige Sierra Leone) werd geproduceerd. Niet toevallig zijn de objecten versierd met afbeeldingen van Portugese soldaten in vol ornaat. Ze worden dikwijls voorgesteld met hoeden, baarden, zwaarden en een (groot) kruis. Soortgelijke weergave vinden we ook later nog terug in heupmaskers.

Eerst alleen de kustzone

Voor de kustgebieden van West-Afrika werden door de ontdekkingsreizigers het eerst aangedaan. De ‘Goudkust’ van Ghana was een aantrekkelijk handelsgebied. Onbekende westerse voorwerpen zoals sleutels en sloten werden als goudgewichten gebruikt. T. Phillips situeert in zijn boek *African goldweights* deze bronsjes reeds vanaf de 16de eeuw. Jean David merkt in *Gold in der Kunst Westafrikas* hierover op dat deze sleutels onderdeel van de koninklijke schat zijn, maar op geen enkel slot passen. Ze zijn een symbool van de macht van de koning in zijn rijk.

Ze worden ook wel pseudo-gewichten

genoemd. In latere periodes werden gewichtjes gegoten met talloze westerse elementen.

Ook het materiaal zelf werd overgenomen. De Forowa dozen, voor het bewaren van sheabutter, werden vanaf midden 18de eeuw gemaakt van bronzen – messing platen, afkomstig uit Engelse industriële walsen.

Meer landinwaarts

Wanneer de Portugese ontdekkingsreiziger Diogo Cao in 1488 de Kongostroom opvaart, laat hij zijn aanwezigheid kerven op een steenrots te Matadi.

Ook Congo komt nu in contact met de blanken. Vooral christelijke voorwerpen getuigen van dit contact. Over de invloed van het christendom op de Afrikaanse kunst kom ik later uitvoeriger terug. Wanneer de invloed van Portugal ook in Europa slinkt, blijft er van de Portugese aanwezigheid in Congo niet veel over en laten de Portugezen alles achter. Wanneer enkele

**Goudgewichten in
de vorm van sleutels
en sloten, de grootste
sleutel is 9 cm.**

Coll. auteur

**Bronzen of messing Forowa-dozen
om sheabutter in te bewaren.
De dozen zijn gemaakt van
Engels plaatmateriaal.**

Coll. auteur

Twee ivoren staven die als handgreep
aan de zijkant van een draagstoel
gestoken werden, h 28 cm.

Coll. auteur

Waardigheids-
staf met een
bebaarde man
met westerse
hoed, maar in
traditionele
kledij, 115 cm.

Coll. auteur

eeuwen later opnieuw missionarissen naar Congo trekken, zal echter blijken dat de Portugese elementen uit de 15de eeuw in de Congoese cultuur zijn opgenomen, vooral in de christelijke voorwerpen.

De Loango ivoren

De Loango baai strekt zich uit van noordelijk Angola over de beide Congo's tot in zuidelijk Gabon. In 1593 sloot Nederland met het koninkrijk Loango verdragen over de slavenhandel.

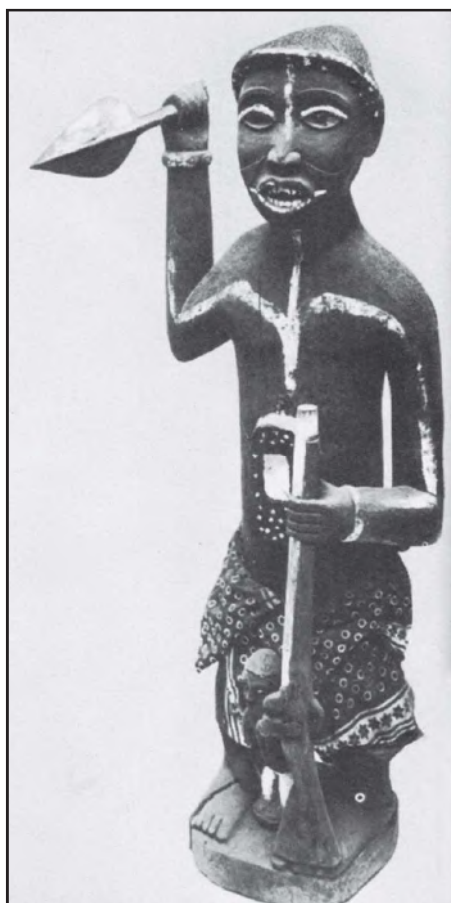
De eerste westerlingen wilden al snel een souvenir van het witte goud (ivoor) mee naar huis nemen. In de hoofdstad Loango waren een groot aantal ivoorbewerkers werkzaam. Gezien de lange geschiedenis aan contacten met vreemdelingen was het voor hen makkelijk om die westerlingen en scènes uit het gewone leven weer te geven, meestal in een schuin oplopende band in spiraalvorm. De productie vond plaats van de eerste helft van de 19de eeuw tot de jaren 20 van vorige eeuw.

De twee afgebeelde ivoren vormen samen een echtpaar en werden in de zijkant van een draagstoel gestoken als handgreep. Dergelijke staven werden veelal verkeerdelijk als vliegenmeppers geklasseerd. In het boek *White gold, black hands* vol. 1 van M. Felix worden deze staven gesitueerd in de 19de eeuw. Uniformen en kledij in het algemeen zijn bruikbare tekens voor het dateren.

Waardigheidsstaf

Ook de waardigheidsstaf verwijst naar buitenlandse aanwezigheid. We zien een bebaarde man, wellicht een

Julius Lips, een Duitse onderzoeker, publiceerde in 1937 een eerste studie over westerse elementen in de andere culturen

'De wilde slaat terug' met zijn eigen wapens. Een zwarte man met alle tekenen van zijn eeuwenoude cultuur, maar ook met een westerse hoed en geweer, die zijn eigen wapen in de aanslag houdt. Uit Lips' *The savage hits back*.

blanke, met een westerse hoed, maar met een gewaad als kledij. Aan zijn voeten rusten twee honden. We weten dat honden symbool zijn voor bescherming. Zij kunnen onraad ruiken en hun eigenaar op die manier beschermen tegen werelds gevaar, maar ook tegen gevaar uit de spirituele wereld. Zij verbinden dus het heden met de wereld van de voorouders die voor hun geliefden op aarde zorg willen dragen. Dat de staf drie knopen telt verwijst naar de niveaus van gezag. We kunnen hier spreken van integratie van westerse symbolen van macht in de eigen Afrikaanse cultuur.

Al snel kwamen er missionarissen met hun christelijke symbolen. Ik wijd hieraan een aparte bijdrage.

'The savage hits back'

Het was Julius Lips, een Duitse onderzoeker in ballingschap, die in 1937 een eerste studie publiceerde over westers elementen in de andere culturen. De titel was provocerend *The savage hits back*. Deze conclusie laat hij voorafgaan door een historisch overzicht en hoe de houding van de Afrikanen tegenover de blanken van verwondering-bewondering verschuift naar ontgoocheling en weerstand.

Wanneer de zwarten voor het eerst een blanke zien, dan is dat voor hen een schokkende ervaring. Zo waren de blanken voor de Congolezen gereïncarneerden en uit het dodenrijk weergekeerde voorouders en kregen ze dus meteen een goddelijke status. In de loop der jaren kwamen de ontgoochelingen.

De objecten met westerse kenmerken van de Lobi zijn een tussenschakel tussen de mens en de bovennatuurlijke wereld.

De blanken bleken niet zo superieur te zijn. De confrontatie tussen het Afrikaanse gemeenschapsgevoel en het westerse individualisme was zo'n waardenconflict.

Al vlug kregen de blanken een spotnaam, uiteraard vaak op basis van lichamelijke kenmerken. Bij de Ewe 'podoga': dikbuik, bij de Vey 'gbweki eh ké': waggelaar. Ook hun gedrag bracht inspiratie, zo werd in Togo een blanke 'angulu': aasgier genoemd.

In een beeld uit het Loango-gebied vindt Lips deze confrontatie en versmelting terug. Een zwarte met alle tekenen van zijn eeuwenoude cultuur (scarificatie, beschildering, afgevijlde tanden) draagt een westerse hoed en houdt een geweer in de hand. Maar zijn weerbaarheid spreekt uit de lans die hij in aanslag houdt: 'de wilde slaat terug' met zijn eigen wapens.

Symbool van verzet

Eenzelfde bitterheid vinden we terug in de analyse van Werewere Linking in zijn boek *Statues Colons* (1986). Bij hem staat alles in het teken van het verwerken van het kolonialisme: 'la haine ne peut se traduire que dans un langage symbolique' (de haat kan zich slechts uiten in een symbolische taal) (p. 35). In de catalogoog van de tentoonstelling *Beelden van verlangen* (Afrikacentrum, 1998) ontkracht de auteur J. Börger de stelling dat colonkunst satire is. Hij vindt dat deze interpretatie eerder van de westerlingen zelf komt als groeiende kritiek op het kolonialisme en dus niet als zodanig is bedoeld door de Afrikaanse kunstenaar.

Nieuwigheden

Een aantal voorwerpen van de westerlingen was wel erg onbekend. Zo bijvoorbeeld het zonnenscherm (red.: parasol). Door het integreren van een dergelijke vreemd object werd een symbool van rijkdom toegevoegd aan de eigen canon.

Lobi

De objecten met westerse kenmerken hebben bij de Lobi een bijzondere rol. Ze vervullen de rol van 'objet de culte', zoals ze in het boek *Colons* (Syros, Paris, 1993) door de auteurs E. Girard en B. Kernel worden gecatalogeerd.

Hier is het beeld een tussenschakel tussen de mens en de bovennatuurlijke wereld. De beelden zijn onderdeel van een ritueel en worden door een beeldhouwer gemaakt volgens de aanwijzingen van de waarzegger, die tussenpersoon is tussen mens en de goddelijkheid.

De waarzegger zal dan ook aangeven welke fetisj moet worden gebruikt en welke westerse elementen toegevoegd moeten worden. Die toevoeging mag echter geen breuk zijn met de regels van de traditionele vormgeving. De 'colons' bij de Lobi zijn steeds monochroom en sober. Meestal dragen zij slechts een 'képi' of uniformpet, symbool van de Franse soldaat en van de macht die hij uitoefent over de maatschappij, en zelden een jas of broek. De kleding is vaak oppervlakkig of pyrografisch aangebracht. Op die manier worden Afrikaanse en Europese elementen van kracht in één voorwerp samengebracht.

Colons zijn vaak fel van kleur. Dat is

zeker het geval bij de Baule. In een volgende bijdrage besteed ik vooral aandacht aan de colon versies van hun 'blolo'-beelden, die de partner in de andere wereld verbeelden.

mateusen@skynet.be

Literatuur

- Börger, J.** (1998). *Beelden van verlangen*. Cadier en Keer: Afrikacentrum
- Bulkens, G.** (1993). *Kolonialen gezien door Afrikanen*. Antwerpen: Mercator
- Burland, C.A. & Forman, W.** (1968). *So sahen sie uns. Das Bild der Weissen in der Kunst der farbigen Völker*. Wien: Anton Schroll & Co Verlag
- Cole, H.M.** (1990). *Icons: ideals and power in the art of Africa*. Washington: Smithsonian
- Cuvelier, J.** (1941). *Het Oud-Koninkrijk Kongo*. Brugge: Desclée De Brouwer
- Fischer, E. & Homberger, L.** (2014). *Afrikanischer Meisterkunst der Elfenbeinküste*. Zürich: Scheidegger & Spiess
- Girard, E. & Kernel, B.** (1993). *Colons, Satuettes habillées d'afrique de l'ouest*. Paris: Syros Alternatives
- Jahn, J.** (1983). *Colon: Das Schwarze Bild von weissen Mann*. München: Rogner & Bernhard
- Lips, J.E.** (1983). *Der Weisse im Spiegel der Farbigen*. Leipzig: E.A. Seemann Verlag (Hrsg.)
- Lohse, W.** (1980). *Colonne Colon Kolo*. München: Fred Jahn
- Phillips, T.** (2010). *African goldweights. Miniature sculptures from Ghana 1400-1900*. London: Thames & Hudson Inc.
- Ross, D.H. & Garrard, T.F.** (1983). *Akan Transformations. Problems in Ghanasian Art History*. Los Angeles: Museum of Cultural History, UCLA
- Steiner, C.** (1994). *African art in transit*. Cambridge: Cambridge University Press
- Werewere, L.** (2019). *Statues colons*. Abidjean: NEI CEDA (réédition compl.)

Lobi colons zijn sober met slechts een enkel westers voorwerp, een uniformpet of een geweer. De beelden zijn schakels tussen de mens en de bovenna-tuurlijke wereld. De westerse elementen symboliseren macht en kracht. Het bovenste beeldje is 38 cm hoog, het onderste 23 cm.
Coll. auteur

Ivoren scepter met een voorstel-ling van een chef met een westerse hoed en een sabel, h 44 cm, gewicht 1,5 kg.
Coll. auteur